

Lise Togeby

Danskerne og det multikulturelle

Det stigende antal flygtninge og indvandrere har aktualiseret spørgsmålet om udviklingen i retningen af et multikulturelt samfund også i Danmark. Artiklen analyserer danskernes holdninger til det nationale og til forskellige sider af indvandrerpoltikken. Analysen er foretaget på den måde, at holdningernes fordeling, indbyrdes sammenhæng og sociale forankring i Danmark sammenlignes med tilsvarende holdninger i USA. Lighederne mellem de to lande er overraskende store. Både i USA og i Danmark bliver holdningerne mere negative, jo mere man nærmer sig kernen i det multikulturelle, men det er karakteristisk, at grænsen nås tidligere i Danmark end i USA. Kravet om assimilering har en langt større udbredelse i Danmark end i USA.

I den svenske indvandrerdebat har begrebet "et multikulturelt samfund" en positiv klang, mens den i Danmark er mere negativ. I hvert fald har begrebet "et multietnisk samfund" en stærkt negativ klang. Det var også derfor Poul Nyrup Rasmussen i efterårets ophedede debat udtalte, at "Danmark er ikke og skal ikke være et multietnisk samfund". Hvad han egentlig mente hermed, er svært at vide. Men antagelig betød det for det første, at vi skal passe på, at der ikke kommer for mange nye flygtninge til landet, og for det andet, at de indvandrere og flygtninge, der allerede er kommet, må bestræbe sig på at blive som danske. Poul Nyrup Rasmussen ville forsikre os alle om, at det danske til stadighed har førsteprioritet.

Det er karakteristisk, at indvandrerproblemet gennem årene er blevet formuleret med brug af skiftende begreber, der hver for sig har annonceret et bestemt fokus for debatten. Omkring 1970 handlede debatten om fremmedarbejdere, der udgjorde en illoyal konkurrence for danske arbejdere, og om spagettidrenge, der huggede de danske piger. I midten af 1980'erne handlede debatten om bekvemmelighedsflygtninge og den muslimske fare og i begyndelsen af 1990'erne om indvandrerkriminalitet og ghettodannelser. Og her sidst i 1990'erne er der kommet nye

begreber til som multikulturalisme og et multietnisk samfund.

Et af problemerne med disse nye begreber er imidlertid, at de anvendes til at betegne mindst tre forskellige ting: 1) den faktiske befolkningssammensætning i landet, dvs. at der lever flere forskellige etniske grupper side om side i for eksempel Danmark, 2) de overordnede moralske principper for relationerne mellem forskellige etniske grupper og 3) en bestemt politisk strategi, hvorefter der skal indføres særlige politiske foranstaltninger til støtte for de etniske minoriteter i et land. Det drejer sig eksempelvis om den politik, der officielt føres i Canada. Den politiske strategi kan opfattes som et forsøg på at konkretisere de mere abstrakte moralske principper.

I 1971 blev princippet om multikulturalisme formuleret som den officielle politiske strategi i Canada, hvilket indebar, at "the government will support and encourage the various cultures and ethnic groups that give structure and vitality to society" (citeret fra Berry, 1995: 51). Dette udmøntede sig blandt andet i økonomisk støtte til de etniske minoriteters kulturelle aktiviteter. Sverige er det land i Norden, der er gået længst i retning af at efterfølge det canadiske eksempel. I 1975 gennemførte Sverige en indvandrer-

Lise Togeby

Danskerne og det multikulturelle

Det stigende antal flygtninge og indvandrere har aktualiseret spørgsmålet om udviklingen i retningen af et multikulturelt samfund også i Danmark. Artiklen analyserer danskernes holdninger til det nationale og til forskellige sider af indvandrerpoltikken. Analysen er foretaget på den måde, at holdningernes fordeling, indbyrdes sammenhæng og sociale forankring i Danmark sammenlignes med tilsvarende holdninger i USA. Lighederne mellem de to lande er overraskende store. Både i USA og i Danmark bliver holdningerne mere negative, jo mere man nærmer sig kernen i det multikulturelle, men det er karakteristisk, at grænsen nås tidligere i Danmark end i USA. Kravet om assimilering har en langt større udbredelse i Danmark end i USA.

I den svenske indvandrerdebat har begrebet "et multikulturelt samfund" en positiv klang, mens den i Danmark er mere negativ. I hvert fald har begrebet "et multietnisk samfund" en stærkt negativ klang. Det var også derfor Poul Nyrup Rasmussen i efterårets ophedede debat udtalte, at "Danmark er ikke og skal ikke være et multietnisk samfund". Hvad han egentlig mente hermed, er svært at vide. Men antagelig betød det for det første, at vi skal passe på, at der ikke kommer for mange nye flygtninge til landet, og for det andet, at de indvandrere og flygtninge, der allerede er kommet, må bestræbe sig på at blive som danske. Poul Nyrup Rasmussen ville forsikre os alle om, at det danske til stadighed har førsteprioritet.

Det er karakteristisk, at indvandrerproblemet gennem årene er blevet formuleret med brug af skiftende begreber, der hver for sig har annonceret et bestemt fokus for debatten. Omkring 1970 handlede debatten om fremmedarbejdere, der udgjorde en illoyal konkurrence for danske arbejdere, og om spagettidrenge, der huggede de danske piger. I midten af 1980'erne handlede debatten om bekvemmelighedsflygtninge og den muslimske fare og i begyndelsen af 1990'erne om indvandrerkriminalitet og ghettodannelser. Og her sidst i 1990'erne er der kommet nye

begreber til som multikulturalisme og et multietnisk samfund.

Et af problemerne med disse nye begreber er imidlertid, at de anvendes til at betegne mindst tre forskellige ting: 1) den faktiske befolkningssammensætning i landet, dvs. at der lever flere forskellige etniske grupper side om side i for eksempel Danmark, 2) de overordnede moralske principper for relationerne mellem forskellige etniske grupper og 3) en bestemt politisk strategi, hvorefter der skal indføres særlige politiske foranstaltninger til støtte for de etniske minoriteter i et land. Det drejer sig eksempelvis om den politik, der officielt føres i Canada. Den politiske strategi kan opfattes som et forsøg på at konkretisere de mere abstrakte moralske principper.

I 1971 blev princippet om multikulturalisme formuleret som den officielle politiske strategi i Canada, hvilket indebar, at "the government will support and encourage the various cultures and ethnic groups that give structure and vitality to society" (citeret fra Berry, 1995: 51). Dette udmøntede sig blandt andet i økonomisk støtte til de etniske minoriteters kulturelle aktiviteter. Sverige er det land i Norden, der er gået længst i retning af at efterfølge det canadiske eksempel. I 1975 gennemførte Sverige en indvandrer-

politik, der skulle bygge på "jæmlighed, valfrihed og samverkan", og i forbindelse med revisionen af indvandrerlovgivningen i 1986 erklærede den svenske indvandrerminister, at "Sverige är på väg att bli ett mångkulturellt samhälle och att detta är att se som en positiv utveckling" (prop. 1985-86: 98). Men forestillingen om et multikulturelt samfund får naturligvis et andet indhold i et så forholdsvis etnisk homogent samfund som det svenske end i et indvandrerland som Canada.

En tilsvarende multikulturel strategi er aldrig blevet besluttet i Danmark, men der er alligevel i det stille blevet gennemført forskellige ordninger, der kan ses som udtryk herfor. I 1976 indførte man uden større diskussion en bekendtgørelse om folkeskolens undervisning af fremmedsprogede elever, der pålagde kommunerne at tilbyde undervisning i elevernes modersmål. Og i 1981 gav man - også uden større diskussion - indvandrere valget til kommunalvalgene efter tre års ophold i Danmark. Netop disse foranstaltninger er imidlertid blevet problematiseret i 1990'erne. Først og fremmest har mange politikere - og ikke blot politikere fra Fremskridtspartiet og Dansk Folkeparti - sat spørgsmålstegn ved rimeligheden af at tilbyde modersmålsundervisning, når det primære formål må være at lære eleverne dansk.

Denne artikel handler om den danske befolknings holdninger til multikulturalisme som princip og som politisk strategi. Den handler derfor om befolkningens holdninger til forskellige sider af indvandrerpolitikken, men også om holdningen til det nationale og dermed om vor nationale identitet. Holdningerne i Danmark vil blive perspektiveret gennem en sammenligning med tilsvarende holdninger i USA. Når det er USA, der vil blive sammenlignet med, skyldes det ikke sær-

lige forskningsstrategiske overvejelser, men at der her foreligger et materiale, der muliggør en sådan sammenligning. Forskellene mellem USA og Danmark er, både hvad angår den etniske sammensætning, og hvad angår indvandrerhistorien, meget store. Umiddelbart kan man derfor forvente store forskelle i holdningerne i de to lande. Det vil derfor være lighederne mere end forskellene, der vil fremstå som bemærkelsesværdige. Men det er også interessant at se på, om de fundne forskelle i holdninger og i holdningernes forankring giver mening i lyset af de mere objektive forskelle i indvandrersituationen i de to lande.

Debatten om og holdningerne til multikulturalisme i USA

De etniske problemer i USA bliver som regel forbundet med racisme og med den sorte befolknings rettigheder i det amerikanske samfund. Men USA er også et indvandrerland, der gennem mere end to århundreder har integreret og assimileret stadig nye grupper af indvandrere: skandinaverne, sydeuropæerne, østeuropæerne, asiater og folk fra Mellemamerika. Der har derfor også altid i USA været en diskussion omkring indvandrerpolitikken: hvor mange man skulle tage imod hvorfra, og hvilke rettigheder de nye indvandrere skulle tildeles. Der har også altid eksisteret en vis grad af modvilje og diskrimination over for nye indvandrergrupper. Men modviljen er mindsket i takt med, at gruppen er blevet integreret, og i takt med at nye indvandrergrupper har overtaget rolle som nyttilkomne og uglesete.

I mange år handlede debatten både vedrørende de sortes vilkår og vedrørende indvandrerne om disse gruppers krav på lige rettigheder for det enkelte menneske i det amerikanske samfund. Det handlede om

den enkeltes ret til uddannelse, til bolig og til politisk aktivitet og om retten til at bevare sit hjemlands kultur. Skillelinjen gik mellem et liberalt krav om lige rettigheder til alle mennesker uanset hudfarve, tro og levevis og et diskriminerende krav om særrettigheder for de hvide, de kristne og de engelsktalende. Denne traditionelle konflikt er i de senere år blevet suppleret med en modsætning mellem et liberalt krav om sikring af det enkelte individs rettigheder og et mere radikalt multikulturelt krav om sikring af de forskellige etniske gruppers kollektive rettigheder.

I USA kan man således i dag identificere tre forskellige positioner: 1) "American nativism", der insisterer på en hurtig assimilering af nye indvandrergupper og på at engelsk skal være det eneste officielle sprog i USA, 2) liberal tolerance, der lægger vægt på den enkeltes ret til at bevare sit sprog og sin kultur, som afviser racisme og anden form for diskrimination, men alligevel mener, at målsætningen må være en gradvis integration i et fælles amerikanske samfund. Det er den moderne udgave af "smeltedigel"-ideologien, 3) multikulturalisme, hvor det centrale er et krav om anerkendelse af den enkeltes etniske identitet, hvilket blandt andet kan gøres ved, at staten aktivt støtter bevarelsen af den etniske forskellighed. Det er således den etniske gruppe og ikke det enkelte individ, der skal tildeles rettigheder. Samtidig opfattes det etniske tilhørsforhold som vigtigere end det nationale (Citrin *et al.*, 1994; Citrin *et al.*, 1995; Sears *et al.*, 1997).

En forskergruppe i Californien, ledet af Jack Citrin og David Sears, har gennem de seneste år undersøgt amerikanernes holdninger over for den multikulturelle strategi. De sonderer mellem en "blød" og en "hård" version af multikulturalisme, hvor den bløde minder om

smeltedigel-ideologien. Den hårde og mere radikale version operationaliseres ved fire forskellige holdningsdimensioner: 1) holdningen til det nationale eller spørgsmålet om den enkeltes identitet primært er bestemt af nationen eller af den etniske gruppe, 2) holdningen til yderlige indvandring og til behandling af nye indvandrere, 3) holdningen til etniske gruppers særrettigheder for eksempel i form af særskilt politisk repræsentation, og 4) holdningen til sprogpolitikken, eksemplificeret ved modersmålsundervisning, og ved om man kan gå til køreprøve på spansk eller kun på engelsk (Citrin *et al.*, 1995).

Konklusionen hos Citrin og Sears m.fl. er kort fortalt, at der i USA findes en betydelig støtte for bevarelsen af kulturel og etnisk forskellighed, men samtidig en meget klar afvisning af en mere radikal multikulturel strategi, specielt af statsindgreb med henblik på at opretholde den etniske forskellighed. Hvad holdningen til det nationale angår, har langt de fleste indbyggere i USA en identitet som amerikaner og først i anden omgang en identifikation med den etniske gruppe. De fleste afviser forestillingerne om en særskilt politisk repræsentation af etniske grupper og afviser, at eksempelvis lærere skal have samme etniske baggrund som de elever, de underviser. Samtidig afviser de også den form for positiv særbehandling, der går under betegnelsen "affirmative action". Og mange er bekymrede over den fortsatte store merindvandring. Men samtidig er der en forholdsvis bred accept af, at staten må tage hensyn til borgernes kulturelle og sproglige forudsætninger. Godt nok opfattes engelskkundskaber som et væsentligt element i den amerikanske identitet, men alligevel mener omkring to tredjedele, at det er rimeligt, at stemmesedler foruden på engelsk også udformes på andre sprog, ligesom om-

kring to tredjedele mener, at der i større eller mindre omfang skal gives modersmålsundervisning til børn, der ikke har engelsk som modersmål¹ (Citrin *et al.*, 1990; Sears *et al.*, 1997).

Man afviser således, at det er gruppen, der har rettigheder og skal behandles lige, mens man støtter kravet om respekt for individets lighed og rettigheder. Der er større sympati for grupperettigheder blandt de etniske og racemæssige mindretal i USA end blandt de engelsktalende hvide, men hovedtendensen er den samme for alle grupper. Smeltedigel-ideologien er således stadig dominerende i USA. Såvel tilhængerne af "american nativism" som af en mere radikal multikulturel strategi udgør mindretal. Der er bred støtte til en forholdsvis blød form for multikulturalisme, men ikke til den hårde form.

Undersøgelserne viser samtidig en forholdsvis klar opdeling i forskellige holdningsdimensioner. Naturligvis hænger spørgsmålene sammen, men der er alligevel klare forskelle mellem holdningerne til det nationale, til øget indvandring, til særskilt repræsentation af etniske grupper og til sprogpolitikken. (Sears *et al.*, 1994). Heraf følger så, at der også er forskel mellem dimensionerne, hvad angår holdningernes fordeling på sociale grupper. Eksempelvis har holdningerne til indvandrerpolitikken en klar sammenhæng med uddannelse, mens det samme ikke gælder for holdningen til den særskilte etniske repræsentation eller til sprogpolitikken. Disse svage sammenhænge med uddannelse strider mod den udbredte opfattelse, at ideen om multikulturalisme har en betydelig tilslutning i den højtuddannede elite. Og det er også en afvigelse fra den ellers gennemgående regel, at holdningerne på dette område har en klar sammenhæng med uddannelse. Overhovedet forekommer de nye multi-

kulturelle holdninger mindre klart krystalliserede og mindre klart forankrede i sociale grupper end andre holdninger på dette område (Citrin *et al.*, 1995; Citrin *et al.*, 1997; Sears *et al.*, 1997).

Hvilke holdninger kan man forvente i Danmark?

Som allerede nævnt er der store forskelle mellem USA og Danmark, hvad angår befolkningens etniske sammensætning, og de to landes historiske erfaringer er også meget forskellige. Spørgsmålet er derfor, hvilke forskelle i holdninger man på den baggrund kan forvente.

Uanset de seneste års indvandring af flygtninge til Danmark hører Danmark fortsat til et af verdens etnisk set mest homogene lande (jf. Nielsson, 1985). Ved udgangen af 1997 boede der ca. 250.000 personer med udenlandsk statsborgerskab i Danmark eller 4,7 pct. af den samlede befolkning, men så har man også medregnet nordmænd og svenskere. Hertil kan man eventuelt lægge omkring 75.000 udlændinge, der har fået dansk statsborgerskab (*Statistiske Efterretninger*, 1998). Det er vanskeligere at beskrive den etniske sammensætning i USA. Omkring 20 pct. af befolkningen er sorte eller tilhører andre ikke-hvide "racer". Dertil kommer så, at op mod ti pct. er af "hispanic origin", omkring ti pct. er født uden for USA, og mellem ti og 15 pct. taler ikke engelsk i hjemmet. De nævnte grupper er imidlertid delvis overlappende (Hunter, 1997). Derudover er der store variationer mellem staterne. I Californien regner man med, at de engelsktalende hvide efter årtusindskiftet vil udgøre et mindretal af statens indbyggere.

Samtidig er de etniske problemer mere komplekse i USA end i Danmark. I de skandinaviske lande handler diskussionen

om multikulturalisme samtidig om indvandrerpolitik. I lande som USA og Canada er indvandrerproblemet kun en del af de etniske problemer, og diskussionen om multikulturalisme omfatter også vilkårene for befolkningsgrupper, der i århundreder har boet i landet, eksempelvis indianerne, de sorte i USA og de fransktalende i Canada.

Endelig er indvandrerproblemet og spørgsmålet om den etniske mangfoldighed af meget ældre dato i USA end i Danmark. I Danmark er der tale om et forholdsvis nyt problem. Ganske vist har vi også i tidligere århundreder modtaget både arbejdskraftindvandrere og flygtninge, men det moderne indvandrerproblem går kun tilbage til slutningen af 1960'erne. Sammenlignet med andre lande i Europa kom fremmedarbejderne sent til Danmark, og der kom aldrig ret mange. Da Danmark i 1973 ophørte med at udstede nye arbejdstilladelser til udenlandske arbejdere, var der ikke meget mere end 30.000 fremmedarbejdere - fortrinsvis fra Tyrkiet, Jugoslavien og Pakistan - i landet. Uanset at tallet gradvis voksede gennem familiesammenføringer, blev dette ikke oplevet som noget større problem. Problemerne opstod først, da der i midten af 1980'erne startede en indvandring af flygtninge fra den tredje verden. Som politisk og socialt problem er spørgsmålet om indvandrere, flygtninge og det multietniske mindre end 15 år gammelt i Danmark. Danmark har derfor meget mindre erfaring med at takle denne type problemer end traditionelle indvandrerlande som USA og Canada. Tilstedeværelsen af tre-fire pct. indvandrere fra tredjelande virker derfor iøjnefaldende i et traditionelt etnisk homogent land som Danmark. Vi er kun i gang med at vænne os til deres tilstedeværelse.

I forlængelse af disse mere objektive forskelle mellem de to lande følger en

betydelig forskel i den officielle politiske diskurs. Når danske politikere taler om indvandrer- og flygtningeproblemerne, gør de det i meget assimilatoriske vendinger, der må siges at udtrykke en manglende respekt for de etniske minoriteters værdighed (jf. Preece, 1998). Det gælder de borgerlige politikere, men det gælder også socialdemokratiske politikere, selv når de argumenterer for en positiv indsats over for indvandrerne. Som et eksempel kan nævnes statsministerens nytårstale i januar 1998, hvor det igen er danskhedens primat, der understeges:

"Jeg ved, at danskerne ikke er blevet racister. Men jeg ved også, at der for eksempel er store problemer i boligkvarterer, hvor mange udlændinge uden arbejde lever under ghettolignende forhold. Vi må bryde dette mønster. Der skal især gøres en ekstraordinær indsats for, at udlændinge, der fremover får ret til at opholde sig i Danmark, hurtigt lærer dansk og får ret og pligt til uddannelse og arbejde. Alle, der slår sig ned her, skal lære vore normer og regler at kende og respektere vor kultur og vor samfundsorden."

I USA var både retorikken og budskabet et andet, da Præsident Clinton talte til befolkningen ved sin indsættelse i januar 1997:

"The divide of race has been America's constant curse. And each new wave of immigrants gives new targets to old prejudices. Prejudice and contempt, cloaked in the pretense of religious or political conviction are no different. These forces have nearly destroyed our nation in the past. They plague us still. They fuel the fanaticism of terror. And they torment the lives of millions in fractured nations all around the world. These obsessions cripple both those who hate and, of course, those who are hated, robbing both of what they might become. We cannot, we will not, succumb to the dark impulses that lurk in the far

regions of the soul everywhere. We shall overcome them. And we shall replace them with the generous spirit of a people who feel at home with one another. Our rich texture of racial, religious and political diversity will be a godsend in the 21st century. Great rewards will come to those who live together, learn together, work together, forge new ties that bind together."

Hvad kan man på baggrund af disse forskelle mellem USA og Danmark forvente af forskelle i befolkningernes holdninger i de to lande? Hvad det nationale og tolerancen over for den etniske forskellighed angår, kan man opstille to modsatrettede hypoteser. Den ene mulighed er, at de negative holdninger forøges i takt med forøgelsen af den etniske mangfoldighed. Holdninger skulle derfor være mere negative i USA end i Danmark. Den anden mulighed er, at angsten og afvisningen er størst i Danmark, hvor man kun har kort tids erfaring med en etnisk mangfoldighed. Heraf skulle da også følge, at assimilationskravet var større i Danmark end i USA. I samme retning trækker antagelig den meget forskellige elitediskurs i de to lande. De danske politikeres meget bekymrede og lidet generøse formuleringer skaber antagelig en bekymret og lidet generøs befolkning.

Derudover må man forvente en højere grad af sammenhæng mellem holdninger til forskellige delspørgsmål i Danmark end i USA. Både det forhold, at de etniske problemer i Danmark er knyttet nært til gruppen af nye indvandrere og flygtninge, mens problemerne i USA er langt mere mangfoldige, og det forhold, at de etniske problemer har en meget længere historie i USA, taler for en større differentiering af holdninger i USA og en større koncentration i Danmark.

Hvad endelig holdningernes sociale forankring angår, må man forvente, at

sammenhængen med alder er stærkest i Danmark, hvor de ældre generationer har levet næsten hele deres liv i et etnisk homogent land, mens til gengæld de unge generationer allerede i skolen har mødt børn fra andre kulturer. Uddannelsesforskellene er antagelig også større i Danmark, fordi højtuddannede grupper ofte er de hurtigste til at tilegne sig nye forestillinger og derfor nok også har været hurtigere til at vænne sig til de forandringer, som både indvandringen og EU-medlemskabet har påført Danmark. Uddannelsen har derfor nok en større sammenhæng med kulturel pluralisme i Danmark end i USA. Endelig må man forvente, at de mange partier vil give en større partispolitiske spredning i Danmark end topartisystemet i USA. Specielt kan man forvente, at fløjpartiernes vælgere vil markere sig med forholdsvis ekstreme holdninger af både den ene og den anden art.

Holdningen til det nationale

Da forholdene i USA og Danmark på så mange områder adskiller sig fra hinanden, må de multikulturelle holdninger operationaliseres lidt forskelligt i de to lande. De mest vidtrækkende af de spørgsmål, der i USA er blevet anvendt til at måle den "hårde" form for multikulturalisme, giver det slet ikke mening at stille i Danmark. Også spørgsmålene om det nationale må få en delvis anden udformning i Danmark, hvor der findes en enkelt dominerende etnisk gruppe. Og i øvrigt omfatter de danske undersøgelser kun danske statsborgere, som stort set alle tilhører den etniske majoritet. Alligevel er der næppe uoverstigelige metodiske problemer forbundet med at sammenligne holdningerne i USA og Danmark, så længe man kun ser på de overordnede træk og ikke går i detaljer.

Spørgsmålet om det nationale bliver diskuteret i USA, fordi man er bekymret for, at den øgede bevidsthed om etnisk forskellighed vil erodere det nationale fællesskab. Spørgsmålet er altså, om den etniske identitet vil tilsidesætte den nationale identitet. I Danmark er der andre grunde til at beskæftige sig med holdningen til det nationale. Her er spørgsmålet, hvilken indflydelse en øget globalisering har på et lille selvstændigt folks nationale identitet. Globalisering er mange ting, men det i denne sammenhæng væsentlige er dels den stigende samarbejde inden for EU, dels den stigende immigration. Her kan man formulere to forskellige forventninger til udviklingen, der måske umiddelbart forekommer selvmodsigende. Ud fra teorier om social indlæring må man forvente, at øgede erfaringer med internationalt samarbejde og med at omgås folk fra fremmede kulturer vil skabe en større grad af international åbenhed, en større grad af kosmopolitisme. Ud fra teorier om social identitet, som de for eksempel er formuleret af Henri Tajfel, kan man omvendt forestille sig, at både medlemskabet af EU og den øgede indvandring vil blive oplevet som en trussel mod det nationale fællesskab, og at danskerne derfor vil reagere defensivt med en øget national selvhævdelse og med en øget afvisning af alt, der afviger fra det danske (Tajfel, 1981; Brown, 1986).

Tabel 1 viser to sider af holdningen til det nationale: dels nogle spørgsmål, hvis indhold kan sammenfattes under betegnelsen "national selvhævdelse", dels nogle spørgsmål vedrørende "international åbenhed". Alle spørgsmål er stillet i 1993,² men derudover er nogle stillet så tidligt som i 1970³ og andre i 1980'erne.⁴ Men om alle spørgsmålene gælder det, at det er muligt at iagttage en udvikling enten fra før Danmarks tilslutning til EU eller fra før den store flygtningetilstrømning.

Meget kort fortalt viser tabellen, at til trods for, at de to ovenfor nævnte hypoteser umiddelbart forekommer modstridende, synes de begge at blive bekræftet. For det første er vores internationale åbenhed øget, og for det andet giver vi udtryk for en øget national selvhævdelse. Vi er mere åbne over for andre lande og andre kulturer, men også mere bekymrede for bevarelsen af det særlige danske og stolte over vores danskhed. Ikke alle spørgsmål viser en stigning i national selvhævdelse, men dette skyldes, at uddannelsesniveaue er steget i samme periode. Betragter man hver uddannelsesgruppe for sig, er der for hver af dem sket en udvikling i retning af større national selvhævdelse. Den største ændring er sket i tilslutningen til påstanden om, at "Danmark gør klogest i at passe sig selv og ikke blande sig i, hvad der sker ude i verdenen", hvor kun de færreste i dag mener, at vi skal passe os selv. Men svarene på dette spørgsmål afspejler antagelig også på samme tid en øget international åbenhed og en øget national selvhævdelse.

Resultatet i tabel 1 kan imidlertid være fremkommet på to måder. Det kan enten afspejle, at stadig flere mennesker reagerer ambivalent på globaliseringen, på samme tid åbent og frygtsomt selvhævdende, men det kan også afspejle en polarisering af befolkningen mellem de åbne og de lukkede. Tabel 2 viser, at der snarere er tale om det sidste end om det første. Tabel 2 er fremkommet ved at kombinere svaret på spørgsmålet om "indvandringen udgør en alvorlig trussel mod vor nationale egenart" med spørgsmålet om "indvandrerne har med deres skikke og vaner gjort vores kultur rigere". Er man enig i, at indvandringen udgør en trussel, og uenig i, at den har gjort vor kultur rigere, er man blevet placeret i kategorien "de lukkede". Er man uenig i, at

Table 1. Om holdningen til det nationale. Procent af alle interviewede

	1970	1972	1981	1985	1990	1993	1997
National selvhævdelse							
Hvor stolt er De over at være dansker? (meget stolt)			30		41	53	
"Indvandringen udgør en alvorlig trussel mod vores nationale egenart" (helt/delvis enig)				23		40	44
"Dansk kultur kan på ethvert område måle sig med andre landes kultur" (helt/delvis enig)	69					83	
"Nu om dage gør skolerne for lidt ud af at lære børnene fædrelandskærlighed" (helt/delvis enig)	48					47	
"Det er synd og skam, at mange mennesker i dag kaster vrang på de nationale værdier" (helt/delvis enig)						68	
"Hvis nogle i udlandet kritiserer Danmark, så bør alle danskere stå sammen, ligegyldig om der er noget om kritikken eller ej" (helt/delvis enig)	40	38				35	
"Udlændinge skal kunne få dansk statsborgerskab, når de har lært at opføre sig som danske" (helt/delvis enig)	55	54				46	60
International åbenhed							
"Jeg kunne ikke under nogen omstændigheder tænke mig at bo andre steder end i Danmark" (helt/delvis uenig)	25	27				37	
"Vi må nu engang se i øjnene, at nogle folkeslag er mindre intelligente end andre" (helt/delvis uenig)	30	37				56	62
"Indvandrere har med deres skikke og vaner gjort vores kultur rigere" (helt/delvis enig)				38		49	53
"Danmark gør klogest i at passe sig selv og ikke blande sig i, hvad der sker ude i verden" (helt/delvis uenig)	41	42				85	
N	1.157	844	1.112	1.479	1.015	1.675	1.138

Kommentar: Ved alle de påstande, der er placeret mellem gåseøjne har svarmulighederne i 1970 været "helt enig", "delvis enig", "i tvivl", "delvis uenig", "helt uenig" og "ved ikke". I 1972 og 1985 har midterkategorien været benævnt "hverken eller", og i 1993 og 1997 har der ikke været nogen midterkategori. Ved det første spørgsmål har svarkategorierne hver gang været "meget stolt", "ret stolt", "ikke særlig stolt" og "slet ikke stolt" over at være dansker, samt "ved ikke".

indvandringen udgør en trussel, men enig i, at den har gjort vor kultur rigere, er man blevet placeret i kategorien "de åbne", mens de ambivalente, der har erklæret sig enige i begge påstande, er blevet placeret i kategorien "de forvirrede". Endelig er de, der hverken oplever truslen eller berigelsen, blevet karakteriseret som "de ligeglade". Resultatet af tabellen er forholdsvis klart. Siden 1984 er udviklingen gået i retning af færre ligeglade, flere åbne, flere lukkede, men også flere forvirrede. Først og fremmest giver tabellen dog et indtryk af en øget polarisering af den danske befolkning i synet på indvandringens konsekvenser for Danmark.

Hvis vi til sidst sammenligner den nationale selvfølelse i Danmark med den nationale selvfølelse i USA, er resultatet, at den befinder sig på nogenlunde samme niveau. På spørgsmålet om man er stolt af at være henholdsvis amerikaner og dansker, vælger 46 pct. af amerikanerne ved en undersøgelse i 1994 den øverste kategori "extremely proud" (Citrin *et al.*, 1995), mens 53 pct. af danskerne i 1993 svarer "meget stolt". Så alle forskelle til trods, er man begge steder præget af en høj grad af national selvfølelse, danskere som amerikanere. Man kan næppe længere kalde vores nationale

selvfølelse for diskret (jf. Østergård, 1992).

Holdningen til indvandrerpolitikken

I USA er indvandrerpolitikken blot en del af de spørgsmål, som har betydningen for diskussionen om multikulturalisme. I Danmark drejer diskussionen om det multikulturelle sig til gengæld udelukkende om indvandrerpolitikken. Men ikke alle dele af indvandrerpolitikken er lige centrale for diskussionen om det multikulturelle. Til de centrale hører spørgsmålene om at lukke nye etniske grupper ind i fællesskabet og om kulturel assimilation af de grupper, der nu engang er blevet lukket ind. Mindre væsentligt forekommer spørgsmål vedrørende arbejdsmarkedet eller tildelingen af sociale ydelser at være. Man kan spørge, om der er forskel i den danske befolknings holdninger til de dele af indvandrerpolitikken, der nærmer sig kernen i det multikulturelle, og de dele, der er mere perifere.

Tabel 3 viser svarene på en række spørgsmål stillet i juni 1997, der alle har noget med multikulturalisme at gøre. Den første gruppe af spørgsmål vedrører holdningen til øget indvandring og til at modtage flere flygtninge. Her drejer det sig

Tabel 2. Befolkningen opdelt efter synet på de kulturelle effekter af indvandringen. Procent

	De lukkede	De forvirrede	De ligeglade	De åbne	I alt	N
1984	22	4	46	28	100	1.462
1985	20	6	35	39	100	1.479
1993	29	11	17	43	100	1.675
1997	30	15	12	43	100	1.138

Kommentar: De fire kategorier er dannet ved at kombinere svarene på følgende to spørgsmål: "Indvandringen udgør en alvorlig trussel mod vores nationale egenart" og "Indvandrene har med deres skikke og vaner gjort vores kultur rigere". "De forvirrede" har svaret enig på begge spørgsmål og "de ligeglade" har svaret uenig på begge spørgsmål.

om det helt grundlæggende problem om at lukke folk fra andre etniske grupper - med et andet sprog og en anden kultur - ind i landet. Som så ofte varierer svarene efter, hvordan spørgsmålene er formuleret. Nogle formuleringer lægger mere op til generøse svar end andre. Alt i alt må man dog sige, at svarene viser en forholdsvis restriktiv holdning over for at lukke flere fremmede ind.

I den næste gruppe af spørgsmål om politiske og borgerlige rettigheder placerer spørgsmål 7 og 8 om valgretten og statsborgerskabet sig lige i kernen af diskussionen om det multikulturelle. Også her drejer det sig om at lukke de fremmede ind i fællesskabet. Og igen er svarene forholdsvis restriktive, mens de er mere generøse, når det drejer sig om retten til at protestere mod myndighederne eller til at få del i arbejde og sociale ydelser.

Den tredje gruppe af spørgsmål vedrører kulturen og kravene om assimilation (og man kan godt medtage spørgsmål 8 i denne gruppe). Her kan man først bemærke, at svarene varierer meget stærkt efter spørgsmålenes indhold, fra en næsten fuldstændig tilslutning til, at indvandrere bør have lov at bevare deres sprog og kultur, til et endnu mere enstemmigt krav om, at indvandrere skal lære dansk. Man kan sammenfatte svarene på den måde, at der er en forholdsvis stor accept af, at den enkelte indvandrer kan bevare sit oprindelige sprog og kultur, så længe han eller hun også lærer dansk og behersker den danske kultur. At lære dansk er et ubetinget krav. Samtidig er der en forholdsvis klar afvisning af, at det er den danske stats opgave at støtte indvandrere i bevarelsen af deres eget sprog og kultur, og man vil ikke acceptere, at der skabes etniske enklaver midt i det danske. Alt i alt må man nok sige, at assimilationskravet er forholdsvis stort. Der sy-

nes at være en almindelig accept af den enkelte indvandrers ret til at bevare sit sprog og kultur, mens der er meget ringe accept af, at de etniske minoriteter besidder kulturelle rettigheder som gruppe betragtet. Man kan også formulere det på den måde, at man anerkender indvandrernes negative rettigheder, men ikke de positive (jf. Preece, 1998).

Den sidste gruppe af spørgsmål vedrører forholdene på arbejdsmarkedet. Det kan naturligvis være vanskeligt at sammenligne spørgsmål om kulturen med spørgsmål om arbejdsmarkedet, men umiddelbart ser det ud til, at svarene på den sidste gruppe af spørgsmål er væsentlig mere generøse end på den første. Selv hvor spørgsmålsformuleringen stiller indvandrernes beskæftigelse i modsætning til danskernes, er de fleste tilbøjelige til at afvise diskrimination. Og stik modsat det kulturelle område, er der en stærk støtte til særlige hjælpeforanstaltninger for indvandrere på arbejdsmarkedet. Det ser ud til, at bekymringen for det fremmede og afvisningen af støtteforanstaltninger langt mere gælder det kulturelle end det økonomiske område. Jo mere man nærmer sig kernen i forestillingen om et multikulturelt samfund, jo mere afvisende bliver holdningerne.

Man kan opsummere holdningerne i den danske befolkning på denne måde: Vi er bekymrede for, at der kommer for mange indvandrere og flygtninge til landet, men er trods alt indstillet på at modtage et vist antal. Af dem, der kommer, kræver vi, at de hurtigst muligt lærer dansk og indordner sig under danske vaner og skikke. Men gør de det, vil vi også behandle dem ordentligt, hjælpe dem til at få et arbejde og forsyne dem med sociale ydelser, hvis de ikke kan klare sig selv. Der er faktisk en forbløffende overensstemmelse mellem statsministerens

Tabel 3. Holdninger over for dele af indvandrerpolitikken, 1997. Procent positive af dem, der har besvaret spørgsmålene

Indvandring	
1. "Det er en national opgave at modtage flygtninge og asylansøgere i mindst samme omfang, som vi har gjort de sidste år" (helt/delvis enig)	57
2. "Vi bør ikke lukke flere indvandrere ind i Danmark" (helt/delvis uenig)	39
3. Mener De, man bør indføre begrænsninger i flygtnings adgang til Danmark i forhold til, som det er nu? (Nej, ingen begrænsninger)	30
Politiske og borgerlige rettigheder	
4. "Indvandrere bør have den samme ret som almindelige danskere til at protestere mod myndighederne, når de føler sig dårligt behandlet" (helt/delvis enig)	86
5. Mener De, at flygtninge, der har fået asyl, skal have samme rettigheder som alle andre med hensyn til at søge arbejde, få uddannelsesplads og få sociale ydelser? (ja)	81
6. "Flygtninge og indvandrere skal have samme ret til social bistand som danskere, også selv om de ikke er danske statsborgere" (helt/delvis enig) (Gallup, 1998)	53
7. Indvandrere har i dag stemmeret til kommunalvalget efter 3 års ophold i Danmark. Mener De dette er det rigtige tidspunkt? (Ja, det rette tidspunkt)	40
8. "Udlændinge skal kun kunne få dansk statsborgerskab, når de har lært at opføre sig som danske" (helt/delvis uenig)	36
Kulturelle område	
9. "Indvandrere bør have lov til at bevare deres sprog og kultur" (helt/delvis enig)	80
10. "Indvandrere må frit kunne forkynde og udøve deres religion i Danmark" (helt/delvis enig)	63
11. "Når man tager i betragtning, hvor mange indvandrere, der bor i Danmark, gør skolerne alt for lidt ud af at fortælle om indvandreteres kultur og historie" (helt/delvis enig)	59
12. "Samfundet bør skabe muligheder for, at indvandrere kan bevare deres sprog og kultur" (helt/delvis enig)	43
13. "Indvandrere bør have krav på at få offentlig støtte til undervisning i deres modersmål" (helt/delvis enig)	29
14. "Indvandrere bør have mulighed for at flytte sammen i kvarterer for herigennem at dyrke og bevare deres kultur" (helt/delvis enig)	25
15. "Flygtninge og indvandrere skal bestå en danskprøve for at få permanent opholdstilladelse i Danmark" (helt/delvis uenig) (Gallup, 1998)	15
16. Skal samfundet kunne kræve af indvandrere, at de lærer at tale og skrive dansk? (nej) (Gallup, 1995)	6
Forhold på arbejdsmarkedet	
17. "Der bør gøres en særlig indsats for at hjælpe arbejdsløse flygtninge til et job, så de lettere integreres i det danske samfund" (helt/delvis enig)	75
18. "Hvis arbejdsløsheden stiger, bør vi tvinge indvandrere til at rejse hjem" (helt/delvis uenig)	66
19. "Hvis der er for få jobs, burde arbejdsgiverne foretrække danskere frem for indvandrere" (helt/delvis uenig)	60
20. "I en arbejdsløshedssituation må det først og fremmest sikres, at danskerne har arbejde" (helt/delvis uenig)	49

Kommentar: Ved alle spørgsmål i gåseøjne, bortset fra Gallupspørgsmålene, har svarkategorien været "helt enig", "delvis enig", "delvis uenig", "helt uenig" og "ved ikke". Ved Gallupspørgsmålene har der yderligere været mulighed for at svare "hverken eller". N varierer mellem 1.002 og 1.065, bortset fra spm. 11, hvor N=748.

udtalelser og befolkningens holdninger.

En sammenligning med USA sætter dette i relief. I både Danmark og USA er der forholdsvis restriktive holdninger over for yderligere indvandring (op mod to tredjedele ønsker begrænsninger). I begge lande er der en klar accept af, at det enkelte menneske må have ret til at bevare sin tro, kultur og sprog. Men accepten af den kulturelle mangfoldighed er langt større i USA end i Danmark. Assimilationspresset er således større i Danmark end i USA. Specielt er der ingen vaklen i kravet om danskundskaber, mens mange amerikanere accepterer, at store dele af den offentlige forvaltning foregår på spansk, at stemmesedlerne er udformet på flere sprog, og at skolerne skal undervise børnene i og på deres modersmål (Begge dele støttes af op mod to tredjedele)(Citrin *et al.*, 1995). Holdningerne i Danmark forekommer langt mere defensive end holdningerne i USA.

I såvel Danmark som USA bliver holdningerne mere negative, jo mere man nærmer sig kernen i forestillingen om et multikulturelt samfund, men grænsen nås tidligere i Danmark end i USA. I USA nås grænsen ved "affirmative action", ved kvoteordninger for etniske grupper og ved særskilt etnisk repræsentation i politiske organer (afvises af op mod 90 pct.)(Citrin *et al.*, 1995). I Danmark nås grænsen allerede ved modersmålsundervisningen og de ufuldstændige danskundskaber. Hvor det er den mere hårde version af multikulturalismen, der afvises i USA, er mange danskere også betænkelige ved en blød version af multikulturalismen.

Holdningskonsistensen

Ved at se på sammenhængen mellem svarene på forskellige spørgsmål, kan man få noget at vide om, hvorledes forestil-

lingerne om et bestemt emne er struktureret. I USA finder man på det her diskuterede område en række ganske vist beslægtede, men alligevel klart adskilte dimensioner: én dimension vedrørende indvandrerpolitikken, en anden vedrørende sprogpolitikken, en tredje vedrørende kvoteordninger, en fjerde vedrørende *affirmativ action* osv. Specielt de mere radikale krav om multikulturelle foranstaltninger har kun en svag sammenhæng med de øvrige spørgsmål. USA's lange historie med forskellige former for etniske konflikter gør det naturligt, at området er mangedimensionalt. Samtidig viser det sig, at de klartest udkrystalliserede dimensioner er dem, der har været genstand for den største politiske debat med de klartest optrukne konflikter (Sears *et al.*, 1994). Den interne holdningskonsistens er derfor størst vedrørende sprogpolitikken og indvandrerpolitikken.

Modsat USA synes der i Danmark at være tale om et enkelt sammenhængende problem, som omfatter såvel indvandrere som flygtninge, og man må derfor også forvente en større endimensionalitet end i USA. Det interessante er imidlertid, hvorledes de spørgsmål, som mere klart knytter an til ideen om et multikulturelt samfund, forholder sig til de andre spørgsmål. Det ville være rimeligt at forestille sig, at de nye spørgsmål om modersmålsundervisningen, om undervisning i indvandrernes kultur og historie og om ghetto-dannelser er svagere integreret med de øvrige spørgsmål, end disse er indbyrdes. Tabel 4 viser på grundlag af undersøgelsen fra 1997 graden af sammenhæng mellem de forskellige spørgsmål vedrørende indvandrerpolitikken. Sammenhængen er målt ved hjælp af korrelationskoefficienter,⁵ der varierer mellem 0 og 1, hvor en højere koefficient angiver en stærkere sammenhæng. De stærkeste

Tabel 4. Sammenhængen mellem enkeltspørgsmålene. 1997. Pearsons r

	1	2	3	4	7	8	9	10	11	12	13	14	17	18	19	20
1. "Det er en national opgave at modtage flygtninge og asylansøgere i mindst samme omfang, som vi har gjort de sidste år"		.50	.61	.31	.39	.41	.29	.35	.30	.36	.37	.21	.33	.45	.41	.38
2. "Vi bør ikke lukke flere indvandrere ind i Danmark"	.50		.46	.29	.48	.52	.29	.35	.24	.30	.29	.20	.28	.56	.52	.53
3. Mener De, man bør indføre begrænsninger i flygtninges adgang til Danmark i forhold til, som det er nu?"	.61	.46		.23	.38	.41	.24	.30	.24	.28	.30	.22	.24	.38	.38	.41
4. "Indvandrene bør have den samme ret som almindelige danskere til at protestere mod myndighederne, når de føler sig dårligt behandlet"	.31	.29	.23		.42	.28	.35	.30	.24	.24	.18	.13	.26	.40	.38	.35
7. Indvandrere har i dag stemmeret til kommunalvalget efter 3 års ophold i Danmark. Mener De dette er det rigtige tidspunkt?"	.39	.48	.38	.42		.39	.31	.36	.24	.28	.26	.13	.30	.47	.49	.45
8. "Udlændinge skal kun kunne få dansk statsborgerskab, når de har lært at opføre sig som danske"	.41	.52	.41	.28	.39		.31	.37	.18	.23	.27	.18	.24	.48	.45	.50
9. "Indvandrere bør have lov til at bevare deres sprog og kultur"	.29	.29	.24	.35	.31	.31	.40	.22	.22	.38	.24	.23	.26	.31	.33	.30
10. "Indvandrere må frit kunne forkynde og udøve deres religion i Danmark"	.35	.35	.30	.30	.36	.37	.40		.20	.35	.24	.20	.29	.39	.39	.40
11. "Når man tager i betragtning, hvor mange indvandrere, der bor i Danmark, gør skolerne alt for lidt ud af at fortælle om indvandrene kultur og historie"	.30	.24	.24	.24	.24	.18	.22	.20		.34	.32	.20	.31	.18	.17	.16
12. "Samfundet bør skabe muligheder for, at indvandrere kan bevare deres sprog og kultur"	.36	.30	.28	.24	.28	.23	.38	.35	.34		.51	.29	.36	.24	.24	.20
13. "Indvandrene bør have krav på at få offentlig støtte til undervisning i deres modersmål"	.37	.29	.30	.18	.26	.27	.24	.24	.32	.51		.32	.23	.20	.19	.16
14. "Indvandrere bør have mulighed for at flytte sammen i kvarterer for herved at dyrke og bevare deres kultur"	.21	.20	.22	.13	.13	.18	.23	.20	.20	.29	.32		.08	.13	.11	.15
17. "Der bør gøres en særlig indsats for at hjælpe arbejdsløse flygtninge til et job, så de lettere integreres i det danske samfund"	.33	.28	.24	.26	.30	.24	.26	.29	.31	.36	.23	.08		.29	.27	.25
18. "Hvis arbejdsløsheden stiger, bør vi tvinge indvandrene til at rejse hjem"	.45	.56	.38	.40	.47	.48	.31	.39	.18	.24	.20	.13	.29		.64	.61
19. "Hvis der er for få jobs, burde arbejdsgiverne foretrække danskere frem for indvandrere"	.41	.52	.38	.38	.49	.45	.33	.39	.17	.24	.19	.11	.27	.64		.74
20. "I en arbejdsløshedssituation må det først og fremmest sikres, at danskeren har arbejde"	.38	.53	.41	.35	.45	.50	.30	.40	.16	.20	.16	.15	.25	.61	.74	

Kommentarer: Alle koefficienter over 0.37 er skraverede. Udover Gallupspørgsmålene fra tabel 3 er også spm. 5 udeladt på grund af den skæve fordeling. N varierer mellem 940 og 1048 bortset fra, når spm. 11 indgår, hvor N er lavere.

sammenhænge (Pearsons $r > .37$) er skraveret for at lette overblikket.

Tabellen viser et meget klart resultat. Sammenhængene er generelt meget stærke og væsentligt stærkere i Danmark end i USA. I USA er næsten alle korrelationskoefficienter lavere end .30 og mange er lavere end .20 (Sears *et al.*, 1994). I Danmark er der kun en enkelt koefficient, der er lavere end .10, og kun nogle få er lavere end .20. Dette bekræftes også af en "principal component"-factoranalyse, hvor alle variable scorer højt på analysens førstefaktor. Helt overordnet er der således en klar og éndimensional struktur i det danske materiale. Samtidig er det imidlertid også tydeligt, at koefficienterne varierer, og at alle de laveste koefficienter optræder i forbindelse med de nye multikulturelle spørgsmål eller i forbindelse med spm. 17 om offentlig støtte til at få indvandrerne i arbejde. Tabellen viser, at de nye spørgsmål ikke blot har svagere sammenhænge med de mere traditionelle indvandrerspørgsmål, men også med hinanden. Ved en faktoranalyse (hvor spørgsmål 11 på grund af de mange "ved ikke" er udeladt), kommer spm. 12, 13 og 14 faktisk ud som en selvstændig faktor, men alligevel må man nok konkludere, at det mest karakteristiske for de nye multikulturelle spørgsmål er, at de er svagere integreret med den dominerende holdningsdimension end de øvrige enkeltspørgsmål, og at de heller ikke udgør nogen klar alternativ dimension.

Vi fik således bekræftet forestillingen om den meget stærkere koncentration af holdninger i Danmark end i USA. Det er stadigvæk sådan, at der i Danmark grundlæggende kun er én enkelt dominerende modsætning til stede, nemlig for eller imod flytninge og indvandrere. Måske er der dog en særlig dimension, der omfatter de nyligt politiserede multikulturelle

spørgsmål, under udvikling. Når sammenhængene i Danmark er så stærke, skyldes det foruden problemets mere enlydige karakter utvivlsomt den høje grad af opmærksomhed og interesse, der i de seneste år har omgærdet indvandrer-spørgsmålet i Danmark. Så uanset, at disse emner også er blevet politiseret i USA, er politiseringen og opmærksomheden langt større i Danmark.

Hvor findes der en støtte til multikulturalismen?

De stærkt krystaliserede holdninger i Danmark skaber også en forventning om, at holdningerne har en klarere forankring i sociale grupper i Danmark end i USA. Ovenfor blev der endvidere argumenteret for, at holdningernes sammenhæng med både alder, uddannelse og partivalg skulle være stærkere i Danmark end i USA.

Tabel 5 viser ved hjælp af korrelationskoefficienter sammenhængen mellem de mange enkeltspørgsmål og henholdsvis alder,⁶ køn, uddannelse,⁷ urbanisering⁸ og partivalg.⁹ På baggrund af, hvad man ved om etnisk tolerance, vil man forvente, at unge har mere tolerante holdninger end ældre, at mænd og kvinder har nogenlunde ensartede holdninger, at højtuddannede har mere tolerante holdninger end lavtuddannede, at folk, der bor i store byer, har mere positive holdninger end folk, der bor på landet, og endelig at venstrefløjens partier har mere tolerante holdninger end højrefløjens (Gaasholt og Togeby, 1995). Dette er også, hvad tabellen viser. Videre viser tabellen, at sammenhængene med uddannelse og partivalg som forudsagt er stærkere end i USA, mens det samme ikke gælder for alderen (jr. Citrin *et al.*, 1995)

Det, der interesserer os her, er imidlertid, om der er forskelle i sammenhæn-

Table 5. De enkeltes spørgsmåls sammenhæng med alder, køn, uddannelse, urbanisering, trusselsoplevelse og partivalg. 1997. Pearsons r

	Alder	Køn	Uddannelse	Urbanisering	Partivalg
1. "Det er en national opgave at modtage flygtninge og asylansøgere i mindst samme omfang, som vi har gjort de sidste år"	.22**	.05	.31**	.03	.23**
2. "Vi bør ikke lukke flere indvandrere ind i Danmark"	.29**	-.03	.43**	.08	.19**
3. Mener De, man bør indføre begrænsninger i Flygtinges adgang til Danmark i forhold til, som det er nu?	.18**	-.01	.33**	.06	.29**
4. "Indvandrere bør have den samme ret som almindelige danskere til at protestere mod myndighederne, når de føler sig dårligt behandlet"	.13**	.03	.23**	.08	.14**
7. Indvandrere har i dag stemmeret til kommunalvalget efter 3 års ophold i Danmark. Mener De dette er det rigtige tidspunkt?	.26**	.03	.39**	.19**	.19**
8. "Udlændinge skal kun kunne få dansk statsborgerskab, når de har lært at opføre sig som danske"	.28**	.05	.43**	.19**	.25**
9. "Indvandrere bør have lov til at bevare deres sprog og kultur"	.08*	.07	.22**	.16**	.12**
10. "Indvandrere må frit kunne forkynde og udøve deres religion i Danmark"	.08*	-.11**	.33**	.18**	.13**
11. "Når man tager i betragtning, hvor mange indvandrere, der bor i Danmark, gør skolerne alt for lidt ud af at fortælle om indvandrems kultur og historie"	.21**	.12*	.14**	-.01	-
12. "Samfundet bør skabe muligheder for, at indvandrere kan bevare deres sprog og kultur"	.10*	.02	.24**	.08*	.24**
13. "Indvandrere bør have krav på at få offentlig støtte til undervisning i deres modersmål"	.13**	.07	.23**	.06	.23**
14. "Indvandrere bør have mulighed for at flytte sammen i kvarterer for herigennem at dyrke og bevare deres kultur"	.04	.00	.14**	.07	.17**
17. "Der bør gøres en særlig indsats for at hjælpe arbejdsløse flygtninge til et job, så de lettere integreres i det danske samfund"	.03	.01	.19**	.07	-
18. "Hvis arbejdsløsheden stiger, bør vi tvinge indvandrere til at rejse hjem"	.28**	-.06	.37**	.09*	.16**
19. "Hvis der er for få jobs, burde arbejdsgiverne foretrække danskere frem for indvandrere"	.24**	-.04	.38**	.07	.20**
20. "I en arbejdsløshedssituation må det først og fremmest sikres, at danskeren har arbejde"	.22**	-.06	.40**	.11**	.21**

Kommentar: Variablene er kodet således, at der er positive fortegn, når der forekommer de mest positive holdninger hos unge, kvinder, højtuddannede, byboere og blandt venstrefløjens vælgere. Oplysningerne om partivalg er fra 1995-undersøgelsen, bortset fra spm. 12, som bygger på 1993-undersøgelsen.

:- Spørgsmålet er hverken stillet i 1995 eller i 1993.

*: Signifikant på .01 niveau **: Signifikant på .001 niveau

genes styrke, alt efter hvilke spørgsmål det drejer sig om. Og det er der. Gennemgående er sammenhængene for de mere radikale, multikulturelle spørgsmål svagere end for de resterende spørgsmål. (Også sammenhængene med spørgsmålet om at yde en særlig støtte til indvandrere på arbejdsmarkedet er svagere). Dette gælder for sammenhængen med alder, uddannelse og urbanisering, men ikke med partivalg. Partivalget har stort set den samme sammenhæng med alle spørgsmål, og for de nye spørgsmåls vedkommende kan partivalget måle sig med uddannelse. Hvordan denne sammenhæng med partivalget ser ud mere i detaljer, er vist i tabel 6.

Imidlertid kan de bivariate sammenhængen i tabel 5 snyde lidt, fordi også

forklaringsfaktorerne hænger sammen, og man kan derfor i princippet forestille sig, at der i virkeligheden kun er en enkelt faktor, der forklarer holdningerne til indvandrere, uddannelsen for eksempel. I tabel 7 er derfor vist resultaterne af nogle regressionsanalyser, hvor der tages hensyn til samspillet mellem forklaringsfaktorerne. Tabellen viser de ustandardiserede regressionskoefficienter. Sammenhængens styrke angives igen af med koefficienternes størrelse. For hvert spørgsmål viser første kolonne analysen, når kun de demografiske variable er inddrager, mens også partivalget medtages i kolonne 2. Faktorernes samlede effekt er angivet ved R^2 . Resultatet svarer meget godt til det resultat, man nåede frem til på grundlag af tabel 5.

Tabel 6. Holdningerne opdelt efter partivalg, 1995. Procent positive over for indvandrere og flygtninge

	2. "Vi bør ikke lukke flere indvandrere ind i Danmark"	8. "Udlændinge skal kun kunne få dansk statsborger skab, når de har lært at opføre sig som danske"	13. "Indvandrere bør have krav på at få offentlig støtte til undervisning i deres modersmål"	14. "Indvandrere bør have mulighed for at flytte sammen i kvarterer for herigennem at dyrke og bevare deres kultur"	N
Enhedslisten	(70)	(80)	(76)	(70)	17
SF	71	76	52	47	90
Socialdemokratiet	42	40	36	29	194
Det radikale Venstre	57	69	39	41	54
Venstre	50	42	26	31	205
Konservative	41	32	23	21	99
Fremskridtspartiet	(29)	(23)	(14)	(18)	22
Uoplyst	35	41	24	24	238
Alle	46	46	31	30	955

Kommentar: N varierer en smule fra spørgsmål til spørgsmål. Her er angivet det laveste antal.

Det viser sig for det første, at de anvendte forklaringsfaktorer har en langt større forklaringskraft i forhold til spørgsmålene om indvandring og om statsborgerskab end i forhold til spørgsmålene om modersmålsundervisning og ghettodannelse. Først og fremmest er de to første spørgsmåls sociale forankring langt stærkere end de to sidstes, hvorimod partivalgets betydning er nogenlunde uforandret. Således har uddannelsen en klar sammenhæng med alle fire spørgsmål, mens sammenhængene er signifikant svæ-

gere for de to "nye" spørgsmåls vedkommende. Og hvad alderen angår, skifter sammenhængen endda retning fra de to første til de to sidste spørgsmål. Om såvel modersmålsundervisningen som ghettodannelsen gælder det, at når man kontrollerer for uddannelse, dvs. ser bort fra, at de unge har en længere uddannelse end de ældre, så stiger tolerancen med stigende alder. Også dette er et indicium for, at de nye multikulturelle spørgsmål komplicerer billedet af holdningerne til flygtninge og indvandrere.

Tabel 7. Forklaringsmodeller for fire forskellige enkeltspørgsmål. 1995. Ustandardiserede regressionskoefficienter

	2. "Vi bør ikke lukke flere indvandrere ind i Danmark "		8. "Udlændinge skal kun kunne få dansk statsborgerskab, når de har lært at opføre sig som danske"		13. "Indvandrerne bør have krav på at få offentlig støtte til undervisning i deres modersmål"		14. "Indvandrere bør have mulighed for at flytte sammen i kvarterer for herigenem at dyrke og bevare deres kultur"	
	1	2	1	2	1	2	1	2
Alder	0,27* (0,11)	0,28** (0,11)	0,48*** (0,11)	0,49*** (0,10)	-0,18 (0,11)	-0,17 (0,10)	-0,30** (0,10)	-0,30** (0,10)
Kon	-0,16* (0,07)	-0,17* (0,07)	0,06 (0,07)	0,04 (0,07)	0,12 (0,07)	0,09 (0,07)	-0,02 (0,07)	-0,03 (0,07)
Uddannelse	1,53*** (0,12)	1,46*** (0,12)	1,43*** (0,12)	1,32*** (0,12)	0,88*** (0,13)	0,77*** (0,12)	0,92*** (0,12)	0,85*** (0,13)
Urbanisering	0,03 (0,11)	0,01 (0,11)	0,33** (0,11)	0,28* (0,11)	-0,08 (0,11)	-0,03 (0,11)	-0,04 (0,11)	-0,09 (0,11)
Partivalg		0,57*** (0,14)		0,81*** (0,13)		0,80*** (0,14)		0,54*** (0,13)
R ²	.20	.22	.23	.26	.06	.09	.06	.08

Kommentar: Alle uafhængige variable er enten dummyvariable eller reskaleret, så de varierer mellem 0 og 1. De afhængige variable varierer mellem 0 og 3. Variablene er kodet således, at koefficienterne har positive fortegn, når man finder de mest positive holdninger hos unge, kvinder, højtuddannede, byboere og blandt venstrefløjens vælgere. Tallene i parentes er standardfejlene.

* Signifikant på 0,05 niveau

** Signifikant på 0,01 niveau

*** Signifikant på 0,001 niveau

Skal man prøve at give de sidste analyser en mere substantiel tolkning, ser det ud til, at de grupper i det danske samfund, der generelt er tolerante over for indvandrere og flygtninge, og som også er tolerante på de fleste andre områder, viger tilbage for at støtte en udvikling, som man kan forestille sig fører i retning af et multikulturelt samfund. De unge, de højtuddannede og de venstreorienterede (bortset fra Enhedslistens vælgere) støtter kun halvhjertet modersmålsundervisningen, og de er tilbøjelige til at acceptere kravet om en bolig-mæssig spredning.

Men når dette er sagt, gælder det imidlertid stadigvæk, at sammenhængene med uddannelse i Danmark er klare og entydige, i modsætning til, hvad man på dette område finder i USA. Forskellene mellem partiernes vælgergrupper er også større end i USA. Dette skyldes naturligt nok flerpartisystemet, men er også udtryk for den stærke partipolitiske politisering, hele indvanderområdet er genstand for i Danmark. Generelt har de inddragne forklaringsfaktorer langt større forklaringskraft i Danmark end i USA.¹⁰

Afsluttende diskussion

Denne sammenligning mellem holdningerne i USA og Danmark har vist store ligheder mellem de to lande. Den nationale identitet synes nogenlunde lige stærk i de to lande, og det samme gælder den nationale selvtilfredshed eller selvhævdelse. I begge lande er der også et betydeligt ønske om at begrænse indvandringen til et mere overskueligt antal. Og endelig er der i begge lande en klar afvisning af indgreb fra statens side, der kunne tænkes at fremme en udvikling mod en mere "hård" version af et multikulturelt samfund. Alt dette kan ses som udtryk for,

at det samme ønske om at beskytte det nationale fællesskab eksisterer i de to lande. Amerikanerne ønsker fortsat at leve som amerikanere i USA, og danskerne ønsker fortsat at leve som danskere i Danmark.

Samtidig er der imidlertid også klare forskelle mellem de to lande. Opmærksomheden om og politiseringen af indvandrerspørgsmålet og de kulturelle forskelle synes i øjeblikket større i Danmark end i USA. Samtidig synes holdningerne i Danmark mere éndimensionale og klarere krystalliserede. I Danmark forsvinder de fleste nuancer over for det dominerende spørgsmål om sympati eller anti-pati med flygtninge og indvandrere.

Den største forskel vedrører dog støtten til og accepten af etnisk og kulturel forskellighed. Her er åbenheden og rummeligheden langt større i USA end i Danmark. Assimilationskravene og sprogkravene fremføres med væsentlig større styrke i Danmark end i USA. Og det gælder både, når man ser på den politiske elites udtalelser, og når man ser på den almindelige befolknings holdninger. De to ting hænger jo på forunderlig måde sammen. Det er ikke så mærkeligt, at man finder denne forskel, de to landes historie taget i betragtning, men det er alligevel lidt foruroligende set med danske øjne.

Meget tyder således på, at vi har brug for at udvikle vore multikulturelle kompetencer, som Jørgen Poulsen skriver om i sin artikel i dette nummer af *Politica*. For de fleste danskeres vedkommende er disse kompetencer i øjeblikket forholdsvis svagt udviklede. Det gælder også for de højtuddannede. USA's eksempel viser, at noget sådant kan man udmærket gøre, også uden at det betyder en svækkelse af den nationale identitet eller af det nationale særpræg. Og der er en lang vej at gå, inden vi blot nærmer os noget, der

med rimelighed kan karakteriseres som en "blød" version af et multikulturelt samfund. Det bliver en væsentlig opgave i Danmark i de kommende år at finde ud af, hvilke elementer i vor kultur og levevis, der er udtryk for grundlæggende værdier, og hvilke der blot har tilfældighedens karakter. Hvornår er der tale om fundamentale principper, som vi må stå vagt om, og hvornår bør vi have råd til at vise generøsitet over for andres livsformer?

Sprogproblemet er et godt eksempel på, at vi kan bevæge os et betydeligt stykke vej uden at give afkald på, at det danske skal have en privilegeret position. Ingen kan være uenige i, at gode danskundskaber er en nødvendig forudsætning for at klare sig i det danske samfund. Derfor vil danskundervisning forblive et centralt element i en dansk indvandrerpolitik. Samtidig må vi imidlertid erkende, at der kommer flygtninge til Danmark, hvis uddannelsesmæssige forudsætninger gør, at det er vanskeligt at forestille sig, at deres danskundskaber nogen sinde vil blive perfekte. Og dem skal vi også have plads til. Så måske kunne vi også blive bedre til at omgås folk, hvis danskundskaber er mere begrænsede.

Den manglende accept af andre etniske grupper kommer måske tydeligst til udtryk i den stigende kritik af, at fremmedsprogede børn tilbydes undervisning i deres modersmål. Uanset om modersmålsundervisningen fremmer indlæring i dansk eller ej, er modersmålsundervisningen udtryk for en anerkendelse af de etniske minoriteters kultur og identitet. Og når man tager i betragtning, at det danske uddannelsessystem tilbyder undervisning i alverdens andre fag, er det vanskeligt at forstå, at det ikke også kan tilbyde indvandrereleverne undervisning i deres medbragte sprog og kultur. Her må en vis grad af generøsitet være på sin plads.

Noter

1. Oplysningerne om USA bygger fortrinsvis på "the 1994 General Social Survey", også kaldt "the GSS 1994".
2. Undersøgelsen fra 1993 er grundigt beskrevet i *I syv sind*, (Gaasholt og Tøgeby, 1995). Socialforskningsinstituttet har stået for den praktiske gennemførelse af dataindsamlingen. Der var tale om besøgsinterviews og svarprocenten var 70. I maj-juni 1997 blev foretaget en reundersøgelse hvori der indgik et mindre antal af spørgsmålene fra 1993. Også reundersøgelsen er foretaget af Socialforskningsinstituttet - dog ved telefoninterview - og svarprocenten er 78.
3. Det drejer sig om undersøgelsen af udenrigspolitiske holdninger fra 1970 og undersøgelsen i forbindelse med EF-afstemningen i 1972, begge gennemført af medarbejdere ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Svarprocenterne har været 81 og 75.
4. 1981- og 1990-undersøgelserne er de danske værdiundersøgelser (jf. Gundelach og Riis, 1992). 1985-undersøgelsen er foretaget af Socialforskningsinstituttet (jf. Körmendi, 1986).
5. Der er i tabellen anvendt Pearsons r , fordi det er det mål, der anvendes i de tilsvarende analyser af det amerikanske materiale. Problemet med Pearsons r er imidlertid, at størrelsen påvirkes af fordelingen på den enkelte variabel. Andre mål som Loevingers H , der er mindre påvirkede af variabelens fordeling, giver imidlertid også som resultat, at de "nye" variable er dårligere integreret i den overordnede dimension end de øvrige.
6. Sammenhængene mellem alder og holdningsvariablene er i de fleste tilfælde en smule kurveliniære idet de yngste årgange er lidt mindre tolerante end personer i slutningen af 20'erne og begyndelsen af 30'erne. Variablen er derfor blevet grupperet i tre kategorier, hvorved det kurveliniære forsvinder: under 40 år, 40-59 år, 60 og ældre.
7. Denne uddannelseskategorisering i fire niveauer kombinerer oplysninger om skoleuddannelse og erhvervsuddannelse. Udgangspunktet er skoleuddannelsen, der er opdelt i tre niveauer. Har personen yderligere gennemført en "teoretisk uddannelse", rykkes et niveau op. Skoleuddannelsens tre niveauer er: indtil 8 års folkeskole; 9-10 års skolegang; HF- eller studentereksamen. Som teoretisk uddannelse regnes korte, mellemlange og

- lange videregående uddannelser.
8. Urbaniseringsvariablen er opdelt i seks kategorier på grundlag af størrelsen af den største by i kommunen.
 9. Analyserne med partivalget bygger på data fra 1995. 1995-undersøgelsen er en reundersøgelse, hvori der indgår nogle af spørgsmålene fra 1993-undersøgelsen. Det praktiske arbejde med dataindsamlingen er foretaget af Socialforskningsinstituttet. Der er tale om telefoninterviews, og svarprocenten var 72. Partivalget er opdelt i fire kategorier: Enhedslisten, SF, Det radikale Venstre; Socialdemokratiet, CD og Kristeligt folkeparti; Venstre, Det konservative folkeparti, "har ikke stemt", "ved ikke"; Fremskridtspartiet.
 10. I den amerikanske undersøgelse forklarer de fem demografiske variable race, køn, alder, uddannelse og indkomst tilsammen 15 pct. af variationen i indekset for "American identity", 11 pct. af variationen i indekset for "Ethnic representation", 8 pct. af variationen i "Language index", 4 pct. af variationen i indekset for "Immigration policy" og 2 pct. af variationen i "Melting pot"-indekset (Citrin *et al.*, 1995).

Litteratur

- Berry, John (1995). "Multicultural and Ethnic Attitudes in Canada", pp. 51-58 i Jan Hjarnø (ed.), *Multiculturalism in the Nordic Societies*, Nordic Council of Ministers.
- Brown, Roger (1986). *Social Psychology*. The Second Edition, London: The Free Press.
- Citrin, Jack, Beth Reingold and Donald P. Green (1990). "American Identity and the Politics of Ethnic Change", *Journal of Politics*, vol. 52, pp. 1124-1154.
- Citrin, Jack, Ernst B. Haas, Christopher Muste and Beth Reingold (1994). "Is American Nationalism Changing? Implication for Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, vol. 38, pp. 1-31.
- Citrin, Jack, David O. Sears, Christopher Muste and Cara Wong (1995). "Liberalism and Multiculturalism: The New Ethnic Agenda in Mass Opinion", presented at the 1995 Annual Meeting of the American Political Association.
- Citrin, Jack, Bruce Cain, Cara Wong and Andrea Campbell (1997). "Ethnic Conflict and Racial Attitudes: California Votes on Affirmative Action and Immigration", paper presented at the 1997 Meeting of the American Political Science Association.
- Gaasholt, Øystein og Lise Tøgeby (1995). *I syv sind*, Århus: Forlaget Politica.
- Gundelach, Peter og Ole Riis (1992). *Danskeres værdier*, København: Forlaget Sociologi.
- Hunter, Brian (1997). *The Statesman's Yearbook 1996-97*, London: MacMillan.
- Körmenndi, Eszter (1986). *Os og de andre. Danskerne holdninger til indvandrere og flygtninge*. Publikation nr. 153, København: Socialforskningsinstituttet.
- Nielsson, Gunnar P. (1985). "States and 'Nation-Groups', A Global Taxonomy", pp. 27-56 i Edward A. Tiryaskian and Ronald Roqowski (eds.), *New Nationalisms in the Developed West* Boston: Allen and Unwin.
- Preece, Jennifer Jackson (1998). "Multiculturalism, Dignity and the Liberal State in Canada", *Politica*, 30. årg., pp.149-167
- Prop. 1985-86 om indvandrerpolitikken.
- Sears, David O., Jack Citrin, Sharmaine Vidanage and Nicholas Valentino (1994). "What Ordinary Americans Think About Multiculturalism", paper presented at the 1994 Meeting of the American Political Science Association.
- Sears, David O., Jack Citrin, Sharmaine V. Chelened and Colette van Laar (1997). "Cultural Diversity and Multicultural Politics: Is Ethnic Balkanization Psychologically Inevitable?" To appear in Deborah Prentice og Dale Miller (eds.), *Cultural Divides: The Social Psychology of Cultural Contact*, New York: Russel Sage Foundation.
- Tajfel, Henri (1981). *Human Groups and Social Categories*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Østergaard, Uffe (1992). "Bønder og danskere – dansk mentalitet og politisk kultur" i Uffe Østergaard, *Europas ansigter. Nationale stater og politiske kulturer i en ny, gammel verden*, København: Rosinante.
- Statistiske Efterretninger: Befolkning og valg* (1998) nr. 5. København: Danmarks Statistik.

- lange videregående uddannelser.
8. Urbaniseringsvariablen er opdelt i seks kategorier på grundlag af størrelsen af den største by i kommunen.
 9. Analyserne med partivalget bygger på data fra 1995. 1995-undersøgelsen er en reundersøgelse, hvori der indgår nogle af spørgsmålene fra 1993-undersøgelsen. Det praktiske arbejde med dataindsamlingen er foretaget af Socialforskningsinstituttet. Der er tale om telefoninterviews, og svarprocenten var 72. Partivalget er opdelt i fire kategorier: Enhedslisten, SF, Det radikale Venstre; Socialdemokratiet, CD og Kristeligt folkeparti; Venstre, Det konservative folkeparti, "har ikke stemt", "ved ikke"; Fremskridtspartiet.
 10. I den amerikanske undersøgelse forklarer de fem demografiske variable race, køn, alder, uddannelse og indkomst tilsammen 15 pct. af variationen i indekset for "American identity", 11 pct. af variationen i indekset for "Ethnic representation", 8 pct. af variationen i "Language index", 4 pct. af variationen i indekset for "Immigration policy" og 2 pct. af variationen i "Melting pot"-indekset (Citrin *et al.*, 1995).

Litteratur

- Berry, John (1995). "Multicultural and Ethnic Attitudes in Canada", pp. 51-58 i Jan Hjarnø (ed.), *Multiculturalism in the Nordic Societies*, Nordic Council of Ministers.
- Brown, Roger (1986). *Social Psychology*. The Second Edition, London: The Free Press.
- Citrin, Jack, Beth Reingold and Donald P. Green (1990). "American Identity and the Politics of Ethnic Change", *Journal of Politics*, vol. 52, pp. 1124-1154.
- Citrin, Jack, Ernst B. Haas, Christopher Muste and Beth Reingold (1994). "Is American Nationalism Changing? Implication for Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, vol. 38, pp. 1-31.
- Citrin, Jack, David O. Sears, Christopher Muste and Cara Wong (1995). "Liberalism and Multiculturalism: The New Ethnic Agenda in Mass Opinion", presented at the 1995 Annual Meeting of the American Political Association.
- Citrin, Jack, Bruce Cain, Cara Wong and Andrea Campbell (1997). "Ethnic Conflict and Racial Attitudes: California Votes on Affirmative Action and Immigration", paper presented at the 1997 Meeting of the American Political Science Association.
- Gaasholt, Øystein og Lise Tøgeby (1995). *I syv sind*, Århus: Forlaget Politica.
- Gundelach, Peter og Ole Riis (1992). *Danskeres værdier*, København: Forlaget Sociologi.
- Hunter, Brian (1997). *The Statesman's Yearbook 1996-97*, London: MacMillan.
- Körmenndi, Eszter (1986). *Os og de andre. Danskeres holdninger til indvandrere og flygtninge*. Publikation nr. 153, København: Socialforskningsinstituttet.
- Nielsson, Gunnar P. (1985). "States and 'Nation-Groups', A Global Taxonomy", pp. 27-56 i Edward A. Tiryaskian and Ronald Roqowski (eds.), *New Nationalisms in the Developed West* Boston: Allen and Unwin.
- Preece, Jennifer Jackson (1998). "Multiculturalism, Dignity and the Liberal State in Canada", *Politica*, 30. årg., pp.149-167
- Prop. 1985-86 om indvandrerpolitikken.
- Sears, David O., Jack Citrin, Sharmaine Vidanage and Nicholas Valentino (1994). "What Ordinary Americans Think About Multiculturalism", paper presented at the 1994 Meeting of the American Political Science Association.
- Sears, David O., Jack Citrin, Sharmaine V. Cheloden and Colette van Laar (1997). "Cultural Diversity and Multicultural Politics: Is Ethnic Balkanization Psychologically Inevitable?" To appear in Deborah Prentice og Dale Miller (eds.), *Cultural Divides: The Social Psychology of Cultural Contact*, New York: Russel Sage Foundation.
- Tajfel, Henri (1981). *Human Groups and Social Categories*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Østergaard, Uffe (1992). "Bønder og danskere – dansk mentalitet og politisk kultur" i Uffe Østergaard, *Europas ansigter. Nationale stater og politiske kulturer i en ny, gammel verden*, København: Rosinante.
- Statistiske Efterretninger: Befolkning og valg* (1998) nr. 5. København: Danmarks Statistik.